

AZ EURÁZSIAI STEPPE NOMÁDJAI ÉS A KÖZEL-KELET BEDUINJAI

Az eurázsiai steppe nomádjai és a Közel-Kelet beduinjai a középkorban hatalmas birodalmakat hoztak létre. Az arabok között született meg a harmadik világvallás, az iszlám, és a 7–8. század folyamán az Arab-félszigetről kiindulva birtokba vették a Közel-Kelet és Észak-Afrika legnagyobb részét. Az így létrejött új politikai alakulat, a kalifátus, egy új civilizáció születését jelentette, amely az Aral-tótól Andalúziáig terjedt. Ezáltal megszűnt a Mediterráneum egysége, és az iszlám egy politikai rendszerbe fogta Földközi-tenger déli részét Perzsiával.¹ Eurázsia iráni, török és mongol nyelvű nomádjai szintén nagy kiterjedésű birodalmakat kovácsoltak egybe. A 6–8. században a Türk Birodalom a Mandzsúriától a Krímig húzódo steppeövre terjesztette ki a hatalmát. Ezt követően az ujgúrok a belső-ázsiai, míg a kazárok a kelet-európai pusztákat tartották kézben. A 13. században pedig a mongol nyelvű törzsek szervezték meg a világtörténelem legnagyobb politikai egységét, Dzsingisz-kán és utódai mongol világbirodalmát, amely magába foglalta Kínát, Perzsiát és Kelet-Európát.² Eurázsia nomádjai azonban nem hoztak létre önálló civilizációt. Ez leginkább vallási téren szembeötlő, ugyanis míg az arabok egy új világvallást és a hozzá kapcsolódó sajátos civilizációt alkottak, a steppe nomádjai általában megőrizték samanisztikus világképüket. A birodalomalakulás nyomán kialakult egy minta, amely Tengri-kultusz néven ismert, és a központi ha-

---

¹ A középkori iszlámra vonatkozó átfogó jellegű munkák: CAHEN, CL.: *Az iszlám a kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig*, Budapest 1989; NAGEL, T.: *Die islamische Welt*, München 1998; *The Cambridge History of Islam*, Vol. I/A, ed. P. M. Holt, A. K. S. Lambton, B. Lewis, Cambridge etc. 1970; LAPIDUS, I. M.: *A History of Islamic Societies*, Cambridge 1988. Az iszlám kialakulásáról Simon Róbert több tanulmányt is publikált: SIMON R.: *A mekkai kereskedelem kialakulása és jellege*, Budapest 1975; SIMON, R.: *Meccan Trade and Islam. Problems of Origin and Structure*, Budapest 1989; SIMON R.: *A Korán világa*, Budapest 1987, 421–457.

² A középkori Belső-Ázsia történetére: VÁSÁRY I.: *A régi Belső-Ázsia története*, „Magyar Őstörténeti Könyvtár 7.” Szeged 1993; VÁSÁRY I.: *Az Arany Horda*, Budapest 1986; GOLDEN, P. B.: *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, Wiesbaden 1992; *The Cambridge History of Early Inner Asia*, ed. by D. Sinor, Cambridge 1990; *History of Civilizations of Central Asia. Volume III: The crossroads of civilizations A. D. 250 to 750*, ed.: B. A. Litvinsky, co-editors: Zhang Guang-da and R. Shabani Saghbadi, Paris 1996; *Volume IV: The age of achievement: A. D. 750 to the end of the fifteenth century. Part one: The historical, social and economic setting*, ed. M. S. Asimov and C. E. Bosworth, Paris 1998.

talom ideológiai alapját képezte.³ A birodalom konszolidációjával általában együtt járt az is, hogy átvették a szomszédos civilizációk nagy vallásait. Az ujúrok a manicheizmust, a kazárok a zsidó vallást, a mongolok az iszlámot és buddhizmust kölcsönözték.⁴ Ugyanakkor az is figyelmet érdemel, hogy a leírások szerint mind a beduinok, mind a steppei nomádok vallási tekintetben meglehetősen közömbösek. Goldziher Ignác egyik korai tanulmánya óta közhely, hogy a beduinok az iszlám valláshoz való kötődése nem hasonlítható a városok lakosságáéhoz.⁵ A mongolok esetében Dzsingisz-kán híres törvénykönyvében, a *dzsaszakban* kikötötte, hogy a vallásokat és vezetőit tartsák tiszteletben, de egyiket se részesítsék előnyben a másik ellenében.⁶ A mongolok emellett adómentességet biztosítottak a nagyobb vallások képviselőinek illetve egyházainak.⁷ Ezzel gyakorlatilag uralmuk ideológiai bázisát biztosították, és ezzel az eszközzel a leigázott közösségek megbékélését is elősegítették.

Ez a tanulmány arra kérdésre keresi a választ, hogy miért született meg az araboknál egy világvallás a maga összes következményével, míg a belső-ázsiai nomádoknál ez miért nem következett be. Ezt a kérdést tette fel Khazanov is, amikor Dzsingisz-kán és Mohamed történeti szerepének összehasonlítására vállalkozott. Szerinte az arab és mongol hódítás belső társadalmi válság leküzdéséből adódott, amikor a külső politikai tényezők kedvezően alakultak. A társadalmi krízis elsősorban ökológiai, gazdasági és társadalmi, de nem ideológiai szinten jelentkezett. Világvallás sohasem a beduinok vagy a nomádok műve, hanem a letelepülteké. Ez azzal magyarázható, hogy az előb-

---

³ A belső-ázsiai nomádok *Tengri*-kultuszára: ROUX, J. P.: *La religion des Turcs et des Mongols*, Paris 1984, 110–124. A samanisztikus világkép és a Tengri-kultusz eltérő jellegére: URAY-KÖHALMI, K.: „Böge und beki: Schamanentum und Ahnenkult bei den früheren Mongolen” in *Varia Eurasistica. Festschrift für Professor András Róna-Tas*, Szeged 1991, 229–238.

⁴ Khazanov a belső-ázsiai nomádok vallási áttérésének a következő általános vonásait állapította meg: 1. A nomádoknál nincs meg a „Nagy tradíció”, amely egy világvallás kulturális hátterét adhatná; 2. Az eurázsiai steppén különböző vallások terjedtek el, szemben az iszlámmal, amely a kalifátus révén egy egységes kultúrát hozott létre; 3. A nomádok áttérését világi megfontolások motiválták, amit az bizonyít, hogy az új vallást a nomád előkelő réteg vette fel először; 4. A nomád áttérésben a külső tényezők hatása meghatározó, amelyeket a szomszédos földművés civilizációhoz fűződő politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok mozgatnak. KHAZANOV, A. M.: „The Spread of World Religions in Medieval Nomadic Societies of the Eurasian Steppes”, in *Nomadic Diplomacy, Destruction and Religion from Pacific to the Adriatic*, ed. M. Gervers, W. Schlepp, „Toronto Studies in Central and Inner Asia. 1.”, Toronto 1994, 11–33.

⁵ Már Goldziher eloszlatta azt a tévhitet, hogy a beduinok játszották volna az iszlám kialakulásában a döntő szerepet: GOLDZIHÉR I.: „Nomadizmus és földművelés” (1876), in *Az iszlám kultúrája*, Budapest 1981, I, 57. Vö. NAGEL, i. m., 25–26.

⁶ K. LECH: *Das mongolische Weltreich. Al-Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-Absâr fi Mamâlik al-Amsâr*, Wiesbaden 1968, 95, 96.

⁷ J. GISSAUF: *Die Mongolengeschichte des Johannes von Piano Carpine*, Graz, 1995, 136–137, 371. jz.

biek szemléletében a világi és túlvilági szféra között nincs éles kontraszt, és társadalmilag sokkal homogénebbek, és belső konfliktusaik nem teremtenek kedvező ideológiai és pszichológiai hátteret egy világvallás születéséhez.⁸

Az iszlám és a kalifátus születése egy bonyolult történelmi folyamat eredménye. Az Arab-félsziget két alapvető földrajzi zónára osztható: az esőben gazdag déli területekre, ahol öntözéses földművelésre épülve városállamok jöttek létre, és a száraz belső sivatagokra, ahol a beduinok és a zömében belőlük kialakuló letelepült oázislakók éltek szoros szimbiózisban. Ez a kettősség képezi az arab nyelvű törzsek történetének legfőbb sajátosságát. Ugyanannak a népességnek két különböző életmódot élő csoportja közötti viszony adja a történelmi lehetőséget a felemelkedésre.⁹ Az Arab-félszigetet északról a Termékeny Félhold határolja. Ez hagyományosan az a civilizációs övezet, amelybe beletartozik Mezopotámia, Szíria és Palesztína.¹⁰ Az iszlám előtti Arábiában a déli területnek, Jemennek meghatározó szerepe volt egy új kereskedelmi út kialakulásában. India és Kelet-Afrika termékei először Dél-Arábiába jutottak el, majd onnan az Arab-félsziget belsején át a Termékeny Félhold központjaiba. A fellendülő kereskedelem megváltoztatta a sivatag lakóinak életét. A beduinok a karavánok fegyveres kísérői és útikalauzai lettek, a kereskedelmi út menti oázisok pedig megállóhelyekké, majd karavánvárosokká alakultak át. Az így létrejött városokban a kereskedő réteg fokozatosan megerősödött.¹¹ Ez a városi kereskedő közösség szervezte és irányította a 6–7. század folyamán az új politikai hatalom felemelkedését, amely az iszlám civilizáció alapját szolgáltatta. Az Arab-félszigeten az oázisokból kinövő városok lakosságának többsége beduinokból verbuválódott. A sivatagon áthaladó kereskedelmi utat Jemen tartotta kézben a Kinda törzsszövetség segítségével. 525-ben az etióp hódítás következtében Jemen elvesztette a függetlenségét és ezáltal ott bizánci befolyás érvényesült. A perzsa Szászánidák 572-ben elfoglalták Jement.¹² Az Arábián áthaladó karavánút fokozatosan Mekka kezébe került, ahová a Qurayš törzs telepedett be. Mekka a kereskedelmi út egyik megállóhelye volt, és mint Szent Város központi helyet foglalt el Arábia vallási életében. A Qurayš törzs a hely szakralitását és kedvező kereskedelmi pozícióját kihasználva Arábia beduinjait és letelepült népességét egyetlen politikai egységbe szer-

---

⁸ KHAZANOV, A. M.: „Muhammad and Jenghiz Khan Compared: The Religious Factor in World Empire Building”, *Comparative Studies in Society and History* 35 (1993) no. 3, 461–479.

⁹ SHAHĪD, I.: *Pre-Islamic Arabia: The Cambridge History of Islam*, vol. I/A. ed. P. M. Holt, A. K. S. Lambton, B. Lewis, Cambridge etc. 1970, 18; SIMON R.: „Nomádok és letelepedettek szimbiózisa” in *Nomád társadalmak és államalakulatok*, szerk. Tőkei F., Budapest 1983, 129–137; LAPIDUS, i. m. 13–15.; AL-WARDI, A.: *Soziologie des Nomadentums. Studien über die iraqische Gesellschaft*, Darmstadt 1972.

¹⁰ SHAHĪD, i. m. 3–6; LAPIDUS, i. m. 14–15.

¹¹ SHAHĪD, i. m. 17; SIMON, *A Korán...*, 441–445.

¹² SIMON, *A mekkai...*, 55–92; *A Korán...*, 428–434; *Meccan Trade...*, 42–54; LAPIDUS, i. m. 15–16; NAGEL, i. m. 2–3.

vezte.¹³ Mekka léte és virágzása semlegességén alapult, mivel az általa uralt kereskedelmi út a perzsa uralom alatt álló Jement illetve a Bizánchoz tartozó Szíriát kötötte össze egy olyan időszakban, amikor az akkori világ két nagyhatalma tartósan élethalálharcot folytatott egymással.¹⁴ Bármelyik nagyhatalom által bevett vagy támogatott vallás elfogadása a Qurayš törzs részéről azonnal komoly politikai következményekkel járt volna. A kereszténység a bizánci befolyást, míg a zoroasztrianizmus vagy a zsidó hit perzsa hegemoniát jelentett volna. Ez a szituáció kedvezett egy új monoteista vallás születésének, amely majd a zsidó és keresztény vallással egyenlő helyet vív ki magának. Az iszlám születésének ez a politikai háttere. A vallásalapító a mekkai Qurayš törzsből származó Mohamed, aki foglalkozását tekintve kereskedő volt, felismerte, hogy az arab társadalom kereteit szétfeszíti a fellendülő kereskedelem.¹⁵ A beduin értékek és világlátás szembekerültek a kereskedők világképével, ami kiegészült jelentős gazdasági differenciálódással, mivel a kereskedő közösségek hatalmas vagyonokra tettek szert. Prófétaérett Mohamed erre a társadalmi érték és ideológiai konfliktusra keresett vallási és etikai megoldást.¹⁶ Belátta, hogy törzsi alapon erre a kérdésre nem adható megfelelő válasz. A beduin és a kereskedő közösségek érdekeinek összeegyeztetésére csak akkor van lehetősége, ha ezen a szinten túllépve hatalmának alapját a vallási vezető szerepére építi. Mohamed mint „Isten küldötte” (*rasūl Allah*) és a muszlim közösség (*umma*) feje, a vallási vezető szerepét kihasználva politikai hatalomra tett szert, és fokozatosan egységbe szervezte Arábia beduin törzseit és városait. Ez azért lehetett sikeres, mert a résztvevők érdekeit szolgálta. Mohamed a közösségen belül biztosította a békét, ami kereskedelmi szempontból létfontosságú volt, hiszen ez az alapja az Arábián áthaladó kereskedelem virágzásának. Ugyanakkor a beduin törzsek meglévő katonai energiáját a külvilág, azaz a nem muszlim világ ellen fordította, melynek ideológiai eszköze a szent háború, a dzsihád volt. A hódítások pedig a beduinok számára zsákmányt, a kereskedők számára pedig hatalmas vagyonok lehetőségét hozták. A Mohamed által megvalósított koncepció sikerét a külső körülmények kedvező alakulása tette lehetővé. Arábiát északról a Termékeny Félhold határolta, ami korábban Arábia lakói számára áthatolhatatlan akadályt jelentett. A 7. század ebben a vonatkozásban rendhagyó, mivel a Termékeny Félholdat kézben tartó két nagyhatalom, Bizánc és a szászánida Perzsia az egymás elleni majdnem egy évszázados küzdelemben kölcsönösen kimerítették egymás erejét. Alapvetően ez magyarázza, hogy a muszlimok alig egy

---

¹³ SHAHĪD, *i. m.* 24; SIMON, *A mekkai...*, 93–114; *A Korán...*, 434–440; *Meccan Trade...*, 59–70; NAGEL, *i. m.* 3–6.

¹⁴ WATT, W. M.: „Muhammad” in *The Cambridge History of Islam*, Vol. I/A. ed. P. M. Holt, A. K. S. Lambton, B. Lewis, Cambridge etc. 1970, 35; SIMON, *A mekkai...*, 115–156; *A Korán...*, 424–427.

¹⁵ SIMON, *A Korán...*, 441–445; LAPIDUS, *i. m.* 19–20.

¹⁶ WATT, *i. m.* 33–34.

évtized leforgása alatt, a hódítások első hullámában meghódították Perzsiát illetve elragadták Bizáncból Szíriát, Palesztinát és Egyiptomot.¹⁷

Az iszlám vallás és a muszlim birodalom kialakulása a beduin és kereskedelmi városi közösségek együttműködésén alapult. Az új monoteista vallás kialakulásában a városi társadalomé a vezető szerep, ugyanis a helyi hagyományokat itt olvasztották össze a szomszédos nagy vallások, a kereszténység, a zsidó vallás és zoroasztrianizmus különböző elemeivel. Az új közösség intézményi hátterét szintén a városi adminisztratív hagyományokra lehetett csak építeni. Ugyanakkor a hódítások katonai bázisát a beduin törzsek képezték. Az iszlám tehát Arábia városi, kereskedelmi és beduin társadalmának szintézisaként jött létre.

Az eurázsiai steppe nomádjai által létrehozott birodalmak szintén ellenőrzésük alá vonták a transzkontinentális kereskedelmi utakat. A Türk Birodalomban a selyemút feletti hatalom az egyik meghatározó politikai kérdés volt. A türkök a kínaiaktól selymet vásároltak általában lóért, de ajándékként is jelentős mennyiség áramlott hozzájuk. Amennyiben Kína akadályozta vagy megtiltotta a kereskedést, a nomádok portyákkal és koncentrált támadásokkal kényszerítették rá a további cserét.¹⁸ A távolsági kereskedelem a türk birodalomban a szogdok kezében volt. Miután a türkök ellenőrzés alá vonták a selyemút keleti szakaszát, a szogdatukba álló szogd kereskedők igyekeztek rátenni a kezüket az út nyugati, Perzsián átvezető részére is, amely háborúhoz vezetett a korábban szövetséges türkök és a szaszanida Perzsia között. Miután a Perzsián áthaladó útvonal a türkök számára bezáródott, a szogdok türk uraik felhatalmazásával felkeresték Konstantinápolyt, a keleti luxuscikkek legfontosabb felvevőpiacát, hogy tárgyalásokat kezdjenek arról, hogyan lehetne a fő kereskedelmi utat az eurázsiai steppére áthelyezni és ezáltal Perzsiát kikerülni. A bizánci és türk kölcsönös követjárások és a szövetségkötés a katonai és diplomáciai megfontolások mellett alapvetően a közös kereskedelmi érdekeken alapultak.¹⁹

A távolsági kereskedelem a mongol világbirodalomban is meghatározó tényező volt. A mongol katonai fölény által biztosított békeállapot egy évszázadig hatalmas területek közötti kereskedelmi kapcsolatok létrejöttét és virágzását tette lehetővé. A mongolok támogatták a különböző letelepült civilizációk közötti kereskedelmet. Ezt segítette a postaállomások rendszere a főbb kereskedelmi utak mentén: A mongolok

---

¹⁷ WATT, i. m. 55; a perzsa–bizánci háborúra: SIMON, *A mekkai...*, 39–40; ASHTOR, E.: *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*, Berkeley – Los Angeles – London 1976, 10–11.

¹⁸ ECSEDY I.: *Nomádok és kereskedők Kína határain*, „Körösi Csoma Kiskönyvtár 16.”, Budapest 1979, 78–164.

¹⁹ R. GROUSSET: *The Empire of the Steppes*, transl. N. Walford, New Brunswick 1970, 83–85; GOLDEN i. m. 127–131.

a türkökhöz hasonlóan maguk nem vettek részt a kereskedelemben, hanem azt a kínai és muszlim kereskedőknek engedték át.²⁰

Pritsak véleménye szerint Arábia és Mongólia a semita illetve az altaji nyelvű népek szülőföldje és a nagy migrációs hullámok kibocsátói abban hasonlatosak, hogy mindkettő transzkontinentális kereskedelmi utak metszéspontján fekszik és közvetlen kapcsolatban áll a szomszédos nagy civilizációkkal illetve birodalmakkal. Nézete értelmében a nagy nomád birodalmak – amelyekbe itt a beduinokat is beleérti – a nomád hivatásos harcosok és a távolsági kereskedők közös produktumai.²¹

Pritsak nem hangsúlyozta Mongólia és Arábia között a különbséget, ellenben Polányi világosan megfogalmazta azt. Az arab beduin törzsek egy része letelepült az oázisokban, és ott kereskedő vagy földműves lett. Ebből a csoportból jött létre a karaván kereskedelem fellendülésével az a réteg, amely az iszlám világvallás kialakulását meghatározta, ugyanakkor etnikailag nem különbözött a beduinok többségétől, tehát megmaradt arabnak. Eurázsia nomádjai ellenben nem mutattak érdeklődést a kereskedelem iránt, hanem mint láttuk, a kereskedők legtöbbször valamelyik szomszédos letelepült civilizációból kerültek ki, tehát etnikailag idegenek voltak.

Egy másik döntő különbség a birodalom alakulások folyamatában a kereskedelem, a vallás és a hatalmi struktúrák egymásra hatása terén jelentkezik. Arábiában a két külső tényező együttes hatása volt meghatározó: az ott átvezető kereskedelmi út, amely Indiát és Kelet-Afrikát kötötte össze Bizánccal, az akkori világkereskedelemben meghatározó szerepre tett szert a 6–7. században; egyidejűleg az Arábiát sakkban tartó két nagyhatalom a 7. század elejére meggyengült. A virágzó kereskedelem és a kedvező politikai helyzet tette lehetővé Mohamed számára, hogy mint az arabokhoz küldött próféta politikailag egyesítse hatalma alatt Arábia népét.

Az eurázsiai steppe nomád népei több alkalommal is hatalmas birodalmakat hoztak létre. Ezek létrejöttében hasonlóképpen számos elem játszott szerepet: távolsági kereskedelem, szomszédos birodalmakkal való viszony, technikai újítások átvétele.²² A nomádok birodalomszervezésének régi hagyománya van, ami egészen a hiung-nu időkre megy vissza. Ebbe beletartozott a megfelelő hadiszervezet felépítése, a politikai és ideológiai sémák kidolgozása. A türk birodalom idején már saját forrásból tudjuk rekonstruálni ezt a rendszert. A szuverén uralkodó a *qagan* címet viseli, aki egy *el* 'birodalom' fölött uralkodik, amelyet a *törü* 'törvény' szerint kormányoznak.²³ A születő birodalomnak az ideológiai alapját nem a samanizmus, hanem a *Tengri*-kultusz bizto-

---

²⁰ POLÁNYI K.: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*, Budapest 1976, 342–344; Uő.: *Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban*, Budapest 1984, 20–22.

²¹ PRITSAK, O.: *The Origin of Rus'*, Cambridge (Mass.) 1980, 10–20; POLÁNYI, *Kereskedelem...*, 21–22.

²² ZIMONYI I.: „Az eurázsiai steppe nomádjai és szomszédai”, *Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica* 99 (1995), 67–72.

²³ VÁSÁRY I.: „Nép és ország a türköknél” in *Nomád államok...*, id. 198–208.

sítja.²⁴ A *Tengri* 'Ég' adja a *qağan*-nak a megbízást, hogy uralkodjon más népek fölött. A mongol korban ez a mandátum az egész világra kiterjedt.²⁵ A nomád birodalomalakulásoknak két fázisa volt. Először általában a mongóliai steppe nomádjait kellett egyesíteni. Miután ez sikerrel járt, az uralkodó saját birodalmat alapíthatott az ezzel járó összes külsőségekkel. A további hódítások földműves civilizációkra terjedtek ki. Ez az expanzió azonban komoly kihívásokat rejtett magában, ugyanis az így létrejött hatalmas birodalmak fenntartása, amelyeken keresztül nemzetközi kereskedelmi utak húzódtak és jelentős számú földműves lakossággal rendelkeztek, nem csupán olyan – katonai – kérdéseket vetettek fel, amelyekre a nomádok megfelelő módon tudtak reagálni. Ezt a szituációt az egyik kínai eredetű tanácsadó a következőképpen fogalmazta meg „Lóháton ülve lehet birodalmat létrehozni, de kormányozni nem”.²⁶ A nomádok kénytelenek voltak a kereskedőkkel és a földműves civilizációk adminisztratív vezetőrétegével megegyezni, hogy biztosítani tudják az adók és vámok beszedését, egyenlőben tartásuk az ottani termelést és segítsék a helyi lakosság megbékélését az új urakkal. A letelepült társadalom befolyásos elemei, saját hagyományai az adminisztráció és az ideológia terén továbbéltek, sőt a hódító nomád elit – amennyiben részesülni akart az új civilizáció előnyeiből – átvette a helyiek vallását, ami általában valamelyik világvallás volt.

Az eurázsiai steppén a birodalom megalakítása megelőzte valamelyik világvallás felvételét. Az ujgúr birodalomnak csak a harmadik uralkodója vette fel szogd kezdeményezésre a manicheizmust 762-ben.²⁷ A kazárok zsidó hitre térése valamikor a 9. század első felére tehető, a birodalmat a 7. század első felében alapították. A mongol világbirodalmon belül a nagy világvallások térhódításához ugyancsak több évtizedre volt szükség.

Tehát az alapvető különbség a beduinok és steppe nomádjai között abban volt, hogy a beduinok az Arab-félszigeten és a Termékeny Félholdon rendszeresen települtek be a környező oázisokba és városokba, ahol kereskedők vagy földművesek lettek, megőrizve ugyanakkor etnikai azonosságukat. Ezzel szemben Eurázsia nomádjai, amennyiben a földműves civilizációk területére költöztek, egy-két generáció alatt asszimilálódtak. A nomádok Kínában elkínaiasodtak, míg Perzsiában iranizálódtak. Ez a jelenség nemcsak a földműves övezetben ment végbe, hanem a steppén is, hiszen a mongolokat Nyugat-Belső-Ázsiában illetve a kelet-európai steppén a nomád török többség magába olvasztotta²⁸.

---

²⁴ URAY-KÖHALMI, *i. m.* 238.

²⁵ GIESSAUF, *i. m.* 198–199, 571. jegyz.

²⁶ KHAZANOV, *Muhammad...*, 69.

²⁷ GOLDEN, *i. m.* 159–160.

²⁸ Ezt a folyamatot tükrözi al-^cUmarī leírása: „Ez a birodalom (az Arany Horda) régen a kipcakok (Qibgāq) országa volt. Amikor a tatárok (Tatār) előzönlöttek (földjüket) és a kipcakok alattvalóikká váltak, összekeveredtek és összeházasodtak velük. A föld legyőzte a természetüket és eredetüket és mindannyian a kipcakokhoz váltak hasonlatossá, mintha egy

Ezek figyelembe vétele után most már csak arra a kérdésre kell választ keresni, hogy a beduinok az életmódváltozással miért nem veszítették el etnikai jellegzetességeiket, és vajon a steppei nomádok miért asszimilálódtak.

A választ a külvilághoz való viszonyban lehet megtalálni. A nomád illetve beduin életmód egyensúlyi problémái és önellátó volta komoly vita tárgyát képezi a szakirodalomban.²⁹

Már a muszlim történetírás legkiemelkedőbb alakja, Ibn Khaldún megfogalmazta alaptételét a városi civilizáció és a beduinok viszonyát illetően: „A nomád törzseket és csoportokat a városi népesség uralja. Ennek az az oka, hogy a steppe civilizáció messze elmarad a várositól. A civilizációhoz szükséges különböző dolgokkal ugyanis nem rendelkeznek a steppelakók. Szálláshelyeiken fellelhető ugyan némi földművelés, ám az ehhez szükséges (kellékek) hiányoznak, mivel azok nagy részéhez kézművesség kell. Náluk viszont egyáltalán nincsen asztalos, szabó, kovács és más hasonló (mesterember), akik ellátnák őket a földműveléshez és egyébhez szükséges életmód kellékeivel. Dínárjuk és dirhemjük (pénzük) nincsen. Ennek ellenértéke náluk: a földművelésből adódó gabonaféle, állatok vagy állati termékek, így a tej, a szőrme, a gyapjú, az írha, mindaz, amire a városi népességnek szüksége van. Ezekért cserébe adnak nekik dinárt és dirhemet. Míg azonban ők létszükségből szorulnak a városra, a városi népességnek viszont csak kiegészítésképpen és luxusigények miatt van rájuk szüksége. Ők létezésük természetéből fakadóan szorulnak a városokra. Amíg steppén élnek és nem ragadták meg a királyi hatalmat, s nem igázták le a városokat, addig szükségük van azok népességére.”³⁰ Amint már Ibn Khaldún is kifejtette, a beduin gazdaság nem volt önellátó és rendkívüli instabilitás jellemezte, így rá volt kényszerítve arra, hogy együttműködjön az oázis- és városlakó népeséggel. Erre alapvetően két lehetőség kínálkozott: az egyik a letelepedés és áttérés a városi életmódra; ez a 6–7. században igen elterjedt volt Jemenben és a Termékeny Félhold határain lévő oázisokban illetve városokban. A másik lehetőség az volt, hogy valamilyen úton hozzájutnak a szükséges, de náluk hiányzó városi termékekhez. Ezt kereskedelemmel, razziákkal, rablással, katonai szolgálattal, védelem fejében követelt adókkal lehetett elérni.³¹ A leggyakrabban alkalmazott beduin forma az volt, hogy szerződést kötöttek a városi közösséggel, s szövetségük és védelmük fejében rendszeres adók címén jutottak hozzá a szükséges árukhoz.³² A beduin és a városi gazdaság közötti egyensúly a Kalifátusban egészen a 11. századig fennmaradt. A 11–13. században több hullámban érkező török és mongol hódítási hullám Keleten, a beduin és berber migrációk pedig Egyiptomban rombolták le

---

fajta lennének. Ugyanis a mongolok (Mugul) lakóhelye a kipszakok földje lett és házasságra léptek velük, s így lett országuk szülőföldjükké.” LECH, *i. m.* 73.

²⁹ KHAZANOV, A. M.: *Nomads and the Outside World*, Cambridge. 1984, 69–84.

³⁰ IBN KHALDÚN: *Bevezetés a történelembe*, ford. Simon R. Budapest 1995, 166–167; vö. KHAZANOV, *Nomads...*, 82.

³¹ KHAZANOV, *Nomads...*, 83–84.

³² KHAZANOV, *Nomads...*, 223.

azt a gazdasági egyensúlyt, ami addig a Kalifátus stabilitását biztosította.³³ Tehát végső soron megállapítható, hogy Arábia beduinjai számára a letelepült lakossággal való együttélésen és együttműködésen túl nem volt más alternatíva. Ezt alapvetően a földrajzi környezet határozta meg, ugyanis az egész Közel-Keleten sivatagok és fél-sivatagok húzódnak, amelyeket időnként oázisok illetve nagy folyómenti földműves, városi civilizációk határolnak.

Eurázsia nomádjainál az önellátás kérdése szintén vitatott. Khazanov azt az álláspontot képviseli, hogy a Közel-Kelet beduinjai és a steppe nomádjai között ebben a tekintetben csak mennyiségi, de nem minőségi különbség létezett. Állításának igazolására a steppén jólismert *jut* jelenségére utal, amidőn télen az állatok a hó és jég miatt nem tudnak hozzájutni táplálékhoz, ami az állatállomány pusztulásához vezet, az pedig a nomádok számára éhínséget jelent. Ennek ellensúlyozására a nomádok kénytelenek voltak rablóhadjáratokat indítani. Gyakran esik szó az özbegek és kazakok téli hadjáratáról, amelyeket Özbegisztán területén a földművesek ellen indítottak.³⁴ Khazanov idézi Mahmūd al-Kāšgarī híres közmondását: „*Tatsiz Türk bolmas, başsiz bürk bolmas*” amelyet így fordít: „Nincsen [nomád] török tadzsik [letelepült] nélkül, mint ahogy nincsen kalap fej nélkül”.³⁵ Pritsak ugyanezt a mondást másként fordította: „Nincsen Tat [iráni kereskedő] török [nomád] nélkül, mint ahogy nincsen kalap fej nélkül”.³⁶ A kétféle interpretáció mögött két koncepció húzódik. Pritsak fordítását az motiválta, hogy szerinte a nagy nomád birodalmak nomád harcosok és távolsági kereskedők művei. Pritsak szerint a földműves és állattartó közösségek falusi illetve törzsi szinten önellátók. A nomádok a szabályozott vándorlási ciklusukkal ellátják magukat élelmiszerekkel, kisebb-nagyobb nehézséget csupán a tél okozhat. De a földműves társadalmakat is gyakran érték természeti csapások (szárazság, árvíz), minek következtében éhínség és járvány pusztított. Pritsak helyesen mutatott rá, hogy helyi szinten sem a nomádok, sem a földművelők nem érdekeltek a birodalmak létrehozásában. Ebben kizárólag a katonai elit és a távolsági kereskedő réteg érdekelt. A nomád és földművelő közösségek közötti együttműködés csak a nomád birodalom megalakítása után kezdődik, amidőn a nomádokból rekrutálódó állandó hadsereg illetve a földműves civilizációból kikerülő adminisztratív apparátus eltartására hatalmas állandó bevételek szükségesek. Ezeket csak a földműves társadalmak adóiból illetve a távolsági kereskedelem hasznából lehet biztosítani.³⁷

Gazdasági szempontból alapvető különbség van a steppei nomád és a beduin között földrajzi környezet tekintetében. Először is az eurázsiai steppe, amely Madzsúriától a magyar Alföldig húzódik, legelőiben gazdag terület. Az Arab-félszigeten télen van csak eső, melynek következtében a sivatag kizöldell, ellenben a steppén éppen a tél je-

³³ CAHEN, *i. m.* 148; NAGEL, *i. m.* 25.

³⁴ KHAZANOV, *Nomads...*, 73, 82.

³⁵ KHAZANOV, *Nomads...*, 82.

³⁶ PRITSAK, *i. m.* 15.

³⁷ PRITSAK, *i. m.* 14, 19.

lenthet komoly kihívást a nagy hó miatt. A másik lényegbevágó különbség abban van, hogy az eurázsiai steppe nemcsak az attól délre eső nagy földműves civilizációkkal érintkezett, mint Kína, Transzoxánia, India, Perzsia és Bizánc, hanem az északra húzódó erdőövezettel is. Ennek jelentősége akkor szembeötlő, ha figyelembe vesszük, hogy a Közel-Keleten és magában Arábiában ez a lehetőség eleve kizárt, így a beduinoknak nem volt más választási lehetőségük, csak az együttműködés a városlakókkal, ami gyakran járt azzal, hogy a nomádok letelepültek. A steppe nomádjai ezzel szemben nemcsak a földműves övvel álltak szoros kapcsolatban, hanem az erdei népekkel is. Ez azt jelentette, hogy a steppe nomádjainak, amennyiben a körülmények rosszra fordultak, többféle lehetőségük volt. A beduinok ilyen helyzetben a földműves civilizációk peremterületein telepedtek le, míg a nomádok az erdőbe is visszahúzódhattak.

Ez a jelenség tükröződik abban, hogy Ibn Khaldún, a muszlim történetfilozófia megalapítója híres bevezetőjében szembeállítja egymással a *badw* 'nomadizmus, beduinok' és a *hadāra* 'városi életmód, városiak' kategóriáját.³⁸ Ellenben a 13. századi mongol állapotokat tükröző anonim munkában, *A mongolok titkos történetében* a társadalmi szemléletet meghatározó két kategóra a *ke'er-ün irgen* 'a steppe népe' és a *hoy-yin irgen* 'erdők népe'.³⁹

Összefoglalásként megállapítható, hogy a sivatagi beduin- és az eurázsiai steppei nomád életmód között számos hasonló vonás található, és a nagy birodalmak létrehozásában mindkét csoportnak jelentős szerepe volt. A nomádok hatalmas politikai kereteket hoztak létre a középkor folyamán, amelyekbe beletartoztak földműves társadalmak és az erdővidék népei is. Amennyiben a birodalomalapító nomádok elhagyták a stepperegiót és életmódot váltottak, néhány évtized leforgása alatt beolvadtak és elvesztették etnikai identitásukat. A legtöbb esetben azonban a nomádok ezt elkerülték, és inkább visszahúzódtak a steppére, vagy szükség esetén az erdővidékre. Az araboknak ennyi választási lehetőségük nem volt, mert csak a letelepedés jöhetett szóba, s ezáltal egy viszonylag jelentős, etnikailag a beduinokkal rokon kereskedő, földműves csoport jött létre, amelynek döntő szerepe volt az iszlám kialakításában.

---

³⁸ IBN KHALDÚN, *i. m.* 125–130.

³⁹ *A mongolok titkos története*, ford. Ligeti L., Budapest 1962, 141.

NOTES ON THE DIFFERENCES BETWEEN BEDOUIN
AND INNER ASIATIC NOMADISM

Both the nomads of Inner Asia and the bedouins of the Near East founded enormous empire during the Middle Ages. The Arabs created a world-religion, Islam and conquered the deserts of North Africa and those of the Middle East in the 7–8th century. They succeed in establishing the Caliphate, which produced a new civilization. The Turkic and Mongol speaking nomads of the Eurasian steppe belt could organize immense political units, such as Türk empire of the 6–8th century including the steppe from Mandzuria to the Crimea; the Uyghurs of Central Asia and the Khazars of Eastern Europe; and finally the Mongols had the greatest empire in the world history. In spite of the geographical extent the nomads of Inner Asia could not develop an independent civilization. The most striking difference between them can be traced in the field of religion. Inner Asian nomads had their genuine religion with shamanistic characters. During the development of a new empire the Tengri-Cult came into prominence as an ideological background of the central power. In the end the nomadic empires adopted other word religions. The question raises, why the Arabs could be the founder of a world religion and the nomads of Inner Asia showed indifference in creating a word religion.

The basic difference between the bedouins of deserts and nomads of the steppe can be defined as follows, the bedouin groups sent time to time waves to the oases where they settled and began to trade and to cultivate preserving their ethnic character. Some parts of the Arabic tribes settled in the oases and became merchants and peasants in caravan cities, which rendered the birth of a world-religion, the Islam possible within the sphere of the Arabic orbit. Islam was a synthesis of urban, commercial and bedouin societies of Arabia. The nomads of Eurasia did not show inclination towards trade, the merchants were traditionally from other ethnic groups from sedentary population. If the nomads of Eurasia settled in the territory of sedentary societies, they used to absorb in the ruling strata of that civilization losing their ethnic character in some generations.

The Eurasian nomads could built vast empires including the peoples of the forest and urban civilization. If they left the steppe they were assimilated in several decades, but they became settled only in extreme situation and preferred withdrawing to the steppe or to the forest to sedentarization. The Arabs had to settle partly and as merchants and city-dwellers, as they had no alternative solution in that geographical zone. So they could reach higher cultural level, which promoted the birth of Islam.